

GEÇ – OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLAR – MUSTAFA KEMAL VE TÜRK ÖZGÜRLÜKÇÜ HAREKETİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Baran DURAL*

ÖZET

Tıpkı imparatorluğun Yükselme Dönemi'nde olduğu gibi, Duraklama ve Çöküş devirlerinde de Osmanlı Devleti, temel kadrolarını Balkan topraklarından devşirmeye özen gösteriyordu. Özellikle ordu ve üst düzey bürokraside, Osmanlı devletinin son dönemlerinde, Balkan topraklarından elde kalan Rumeli bölgesine yüklenen misyon dikkat çekicidir. Balkanlar'da yaşanan toprak kayıplarının, herhangi bir farklı bölgede yitirilen topraklardan çok daha fazla yeise sebep olması, bölgenin başkentin savunulması için taşıdığı önem kadar, Osmanlı Devleti'nin kendi çekirdeğini üretme ve yeniden- üretme merkezi olarak Rumeli'ye seçmesinden de ileri gelmekteydi.

Bu bağlamda esas olarak Harbiye ve Mülkiye kökenli olan İttihat Terakki kadrolarının yapısı sadece belli bir okul geleneğinden gelmek bilinci çerçevesinde açıklanamaz. Zira Osmanlı devletinin toprak kayıplarıyla bunaldığı bir süreçte, “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*” sorusuyla meşgul olan kadrolar, ister istemez çevrelerindeki gelişmeleri izliyor, devletin yeniden yapılandırılması çerçevesinde Fransa'yı örnek alan Osmanlı Devleti gibi, Fransız Devrimleri'nin heyecanıyla sarsılıyorlardı. Programını, “*Türklerin programı*” olarak sunan ve buna da gerçekten inanan cemiyetin, iktidara gelişinden kısa süre sonra, eleştiriye tahammülü kalmamıştı. Gidişat Mustafa Kemal'in hoşuna gitmiyor, genç subay yönetimi sert dille suçluyordu. İttihat Terakki, iktidarda zorbalasıp halkın gözünde küçüldükçe ve savaşta alınan yenilgiler ve hızlı yıkımın etkisiyle Enver yurtdışına kaçacak, doğru zamanda doğru yerde bulunan, üstelik parlak zaferleriyle İstanbul'u işgalden kurtaran Mustafa Kemal, halkın tek umudu haline gelecekti.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Geç – Osmanlı dönemi, İttihat ve Terakki, Özgürlükçü akımlar, Balkanlar, Balkan komitacılığı.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Mail: b_dural@yahoo.com

THE BALKANS – MUSTAFA KEMAL AND TURKISH LIBERTARIAN MOVEMENT IN THE LATE – OTTOMAN ERA

ABSTRACT

In periods of sagnation and descension the Ottoman Empire, used to take pain on gathering its basic teams from Balkan Lands. In navy and high level burocracy particularly, at final periods of the Ottoman Empire, the mission that was attended for the region Rumeli that was remained takes attention. Leading to more despair than landlosses in Balkans which is more than it could be in another region, as the importance that it takes for the capital defending of the region, it also comes from that the Otoman Empire to produce its own core and again become the producing central after choosing Rumeli.

In this context, it cannot be explained that İttihak Terakki teams formerly Harbiye and Mulkiye, are the only in the base of school tradition. Because, during the period that the Ottoman has their lose of lands, teams which were busy with the question "*How can Turkey be saved*", necessarily follow the updates around themselves and was crashing by the excitement of French revolution as the Ottoman Empire who took French as an example as their margins of restoring the nation. Mustafa Kemal who was on the right place at the right time, also who saved Istanbul from occupancy, would be the only hope of the folk.

Key Words: *Mustafa Kemal, Late-Ottoman era, İttihat ve Terakki, Turkish Liberatian movements, Balkanlar, Balkan terror.*

1. GİRİŞ: PRAGMACI TÜRK DEVLET SİSTEMİ VE OSMANLI

Aslına bakılırsa, Türk toplumunun rotasını Batı'ya çevirme arayışları Kemalist Devrim'le başlamaz, ama Atatürk döneminde sağlam bir zemine kavuşturulur. Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında aldığı yenilgi ve toprak kayıplarının ardından bazı düzenlemeler yapmaya mecbur kalmış ve askeri saha başta olmak üzere Batı'ya doğru hamlelerde bulunmayı benimsemişti. Tanzimat'tan sonra, ordunun modernleştirilmesi, olgucu eğitim sisteminin egemen olduğu askeri- sivil yükseköğretim kurumlarının açılması, bu okullara öğrenci hazırlamayı hedefleyen ve kanatları altındaki gençliğe medrese eğitiminden hayli farklı laik bir eğitim veren idadileriyle, devlet kaybettiği gücü toparlamaya çalıştı. Özellikle Osmanlı devletinden kopan Balkan ülkelerinin etkileriyle önce milliyetçilik daha sonra özgürlük düşüncesiyle tanışan Osmanlı toplumu, ekonomik bağımsızlık kavgasının önemini Jön Türk Devrimi'yle keşfetti. Batıcılık akımının da etkisiyle, kadın

sorunu belli ölçüde çözümlenmeye çalışıldı. Osmanlı aydınları, kız okulları açarak, I. Dünya Savaşı döneminde kadına dışarıda çalışma imkanları verip, bu imkanları genişleterek ve mevzuat hukuku alanlarında ciddi sayılabilecek reformlar yapmayı başardılar. (Akşin, 2004: 10-32) (Akşin, 1998: 108-113) Ne var ki, bu noktada daha ileri gitmeden, Mardin'in de üzerinde durduğu üzere, toplumsal yapısının belirleyici imleyeni olarak din olgusunun, geleneksel Türk siyasal yaşamında oynadığı role odaklanmak yararlıdır.

Bu anlamda Selçuklu Devleti'nde, devletin dinsel yöneliminden ziyade egemenlik sorunsalının çözüme kavuşturulabilmesi açısından, "uslandırılmış dinsel otoriteye" devlet yanında "şartlı özerklik" tanınmasından bahsedilebilir. Türk devletinin, Uzak Asya'dan Anadolu'ya oradan da Avrupa'nın ortasına kadar taşıdığı faydacı (pragmatik) siyaset uzgörüsü, dinle-Türk devletleri arasında, dinin sürekli devlet elinde bir silah olarak kullanılabilmesine cevaz verecek bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Kısacası klasik Türk devlet geleneğinde, İslam'ın yönetici sınıflarca devletin bağımlı değişkeni, devletin egemenliğinin etkin silahı işleviyle önemsendiği sezinlenir. İslamcı, muhafazakar tezlerde sıklıkla dillendirilen, Türkler'in "Aleme Tanrı adına nizam vermek" şeklinde özetlenebilecek, İlayı-ı Kelimetullah inancını benimsediklerine dair sav, devletin dinsel niteliğinden ziyade Türk devlet adamlarının emperyal devlet vizyonlarını meşrulaştırmak gayesiyle, dini devreye sokup, işlevselleştirmelerindeki dehayı imleyen bir özelliktir. Zira Türkler' in evrensel devlet anlayışı İslam'dan değil, klasik devlet felsefesinin mitoloji temelli niteliğinden türetilmektedir. (Tanyol: 93-95)

Nitekim Selçuklulardan sonra kurulan, Osmanlı Devleti'nin de başlangıçta diğer Türk devletleri gibi laik nitelikli örfi hukuka bağlı olduğu halde, zamanla içinde dinsel hukuksal pratiklere de yer verilen imparatorluk rejimine dönüştürüldüğü vurgulanabilir. Bu noktada dönemdeki diğer çok-uluslu İmparatorluklarla karşılaştırıldığında, devlet sistemi, toplumuna hakim olma ve sosyal barışı sağlama açısından, pek çok örneğinden farklı bir metotla; döneminin, Birleşik Krallığı'na alternatif bir pax oluşturmaya muvaffak olan Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin, Batı temelli görüşlerin çoğu gibi, devletin dinsel yapısına dair tezlerin de oldukça sorunlu olduğu belirtilmelidir. Osmanlı Devleti'nin zaman içinde teokratikleşmeye yöneldiğinin altını çizen geleneksel Oryantalist yorumun çağcıl türevinden başka bir şey olmayan Will Kymlicka'nın, "Aslında Osmanlı İmparatorluğu bir teokrasiler federasyonu" ydu tezinin de altı boşdur. (Kymlicka, 1997: 156-158)

Gerçi “*şeyhülislamlık müessesesi*” nin kurulması, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra halifeliği devir alması ile İslam dini devletin yanı başında daha fazla yer bulmasıyla sonuçlanmıştı ancak, 1517'de elde edilen halifelik unvanının diğer Osmanlı İmparatorlarıncı fazla kullanılmaması da dikkat çekici gelişmelerdendi. Kaldı ki, Fatih, Kanuni gibi çok hatırı sayılır Osmanlı İmparatorları'nın, şeriatla hiç ilgisi bulunmayan, yer yer dinsel kurallarla zıt kanunnamelerle anılıyor olmaları, imparatorlukta devletin faydacıl bakış açısından dini de kendisini kurtaramadığını tanıtlamaktadır. Öte yandan devlet zayıfladıkça Müslüman Osmanlı tebaasını elde tutabilmek için halifelik yine faydacıl kaygılarla, devlet adamları tarafından ön plana çıkarılacaktı (Akgün, 2006: 20-21). Tüm bu gelişmeler ışığında Kymlicka' nın, “*teokrasiler federasyonu*” fikrine karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik bir Balkan İmparatorluğu olduğu karşı tezi ileri sürülebilir. İmparatorlarının salt kanuni düzenleme ve devlet hinterlandı anlamında değil, şahsi kaderlerini de özdeşleştirdikleri Roma İmparatorluğu misyonu (III. Roma İmparatorluğu) , bu misyonun devralındığı Doğu Roma- Bizans geleneğiyle beraber ele alındığında, Osmanlı'nın devlet geleneği daha rahat kavranabilir. Devşirme sistemiyle üretilen yöneticilerinin, komutanların, vezir ve sanatkârlarının kökeni, yetiştirilme tarzı, devletin en çok önem verdiği toprakların coğrafi dağılımı irdelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik bir Balkan İmparatorluğu olduğu anlaşılabilir. Böylelikle Osmanlı devlet geleneğinde dinin öneminin, Roma İmparatorluğu'nda dinin oynadığı rolden çok da fazla olmadığını altı çizilebilir.

2. “HAÇ'IN GİRDİĞİ YERE”

Tıpkı imparatorluğun Yükselme Dönemi'nde olduğu gibi, Duraklama ve Çöküş devirlerinde de Osmanlı Devleti, temel kadrolarını Balkan topraklarından devşirmeye özen gösteriyordu. Özellikle ordu ve üst düzey bürokraside, Osmanlı devletinin son dönemlerinde, Balkan topraklarından elde kalan Rumeli bölgesine yüklenen misyon dikkat çekicidir. Balkanlar'da yaşanan toprak kayıplarının, herhangi bir farklı bölgede yitirilen topraklardan çok daha fazla yeise sebep olması, bölgenin başkentin savunulması için taşıdığı önem kadar, Osmanlı Devleti'nin kendi çekirdeğini üretme ve yeniden- üretme merkezi olarak Rumeli'ye seçmesinden de ileri gelmekteydi. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üzerine inşa edilecek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının, yine Rumeli

kökenlilerin ağırlıkta olduğu örgütü bir grup tarafından oluşturulmasından daha doğal bir sonuç beklenemezdi hiç kuşkusuz.

Nitekim öyle de oldu, zira Mustafa Kemal coğrafi köken olarak bir Makedonyalıydı. Kozmopolit bir liman şehri olan Selanik'te, 1881'de dünyaya geldi. Ahmet Subaşı mahallesinde Sanayi Okulu'nun karşısındaki orta halli ahşap bir evde doğmuştu. O tarihlerde Balkanlar, üzerinde çeşitli ulusların bağımsızlık mücadelesi verdikleri bir yangın yeriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıflarının yetiştirdikleri bölge olan Rumeli, bölgede yaşayan Hıristiyan unsurların Türk devletine ve birbirlerine karşı amansız bir savaş verdikleri, "diken üzerinde oturulan" topraklardı. Müslümanlar Hıristiyanlarla, Yunanlılar Slavlarla sürekli bir didişme hali içindeydiler. Ancak bölgedeki Hıristiyan unsurlar, "Haç'ın (Salip'in) girdiği yere Hilal geri dönemez" ortak idealiyle hareket eden Batılı güçlerden önemli destek sağlayabiliyorlardı. Zira Avrupa'da hakim olan anlayışa göre Osmanlı paylaşılırken izlenilecek tutum şu olmalıydı: "Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bölgeler, milliyet ilkesine göre bağımsızlığa ya da ilhaka adaydılar. Müslümanların çokluk oldukları yerler ise büyük devletlerin elinde sömürge olmaya adaydılar.- çünkü Hıristiyan değillerdi, dolayısıyla Avrupalı sayılmazdılar ve aynı zamanda Avrupa'ya göre geri bir düzeydeydiler" (Akşin, 1998: 21).

Atatürk, içeride kargaşalıklar ve dışarıda yabancı tehditler ile kuşatılmış tedirgin bir dünyaya gözlerini açtı. Türk soyundan, küçük bir orta sınıfı aileden, Müslüman bir Osmanlı olarak doğmuştu. Hakkında ortaya atılan ve kanında Slav veya Arnavut kanının karmaşasını taşıdığına ilişkin savlar ise hiçbir kayıta rastlanmadığından birer söylence olmaktan başka anlam ifade etmez.

3. BİR LİDERİN HAYATI

Babası orta karar bir memuriyet yapan ve başarısız ticari işlere giriştiği bilinen Ali Rıza Efendi idi. Annesi Zübeyde Hanım; sarışındı, beyaz bir tenli, derin ama berrak, açık mavi gözlere sahipti. Atatürk'ün hayatını kaleme alan Lord Kinross, kitabında Mustafa Kemal'in ailesi hakkında şu detayları işler: "Ailesi Selanik'in batısında, Arnavutluk'a doğru, sert ve çıplak dağların geniş, donuk sulara gömüldüğü göller bölgesinden geliyordu. Burası, Türklerin Makedonya'yı ve Tesalya'yı almalarından sonra Anadolu'nun göbeğinden gelen köylülerin yerleştikleri yerd. Bu yüzden Zübeyde Hanım, damarlarında ilk göçebe Türk kabilelerinin torunları olan ve hâlâ Toros dağlarında özgür yaşamlarını sürdüren sarışın

Yörüklerin kanını taşıdığını düşünmekten hoşlanırdı. Mustafa da annesine çekmişti; saçları onun gibi sarı, gözleri onun gibi maviydi. Annesinin, üzerindeki etkisi büyük oldu. Mustafa bu etkiye zaman zaman saygıyla, zaman zaman da başkaldırarak karşılık verdi. Bir halk kadını olan ve bundan başka türlü görünmek de istemeyen Zübeyde Hanım güçlü bir iradeye ve sağlam bir köylü güzelliğine sahipti. Doğuştan akıllı bir kadındı, yalnız yeteri kadar eğitim görmemiş, okuma yazmayı ancak öğrenebilmişti.” (Kinross, 1994: 20-21).

Zübeyde Hanım’dan 20 yaş kadar büyük olan Ali Rıza Efendi de çok kültürlü sayılmazdı. Babası ilkokul öğretmeni olduğu için eşinden biraz daha kültürlü olan Ali Rıza Efendi silik birisi olarak tanınırdı. Küçük bir devlet memuru olarak Gümrük ve Evkafı İdaresi’nde çalışan Ali Rıza Efendi, yoksulluğu sebebiyle Zübeyde Hanım ile evlenme güçlüğü çekmiş ve ancak eşinin abisi Hüseyin Efendi’nin araya girip kendisine kefil olmasıyla bu güçlüğü aşabilmişti. Ali Rıza Efendi, Olympos dağı eteklerinde görev aldığı bir köye yerleştikten sonra aldığı aylıkla geçinmesi mümkün olmadığından ticarete atılmaya heveslenir. Bu zengin ormanlık bölgede birçok kişi keresteden kolaylıkla zengin oluyordu. Ali Rıza Efendi de memurluktan ayrılarak kereste ticaretine atılır. Selanik’te tanıdığı Cafer Efendi ile ortaklık kurarak elindeki tüm parayı kereste ticaretine yatırır. Başlangıçta işleri fena gitmemiştir. Ailesine daha büyük bir ev yaptıran Ali Rıza Efendi, kısa süre içinde ticarete girmek için iyi bir zaman seçmediğini kavradı. Zira bölgede durum Türkler açısından gerçekten çok kötü bir noktaya gelmişti. Türk beylerinin baskısından kaçan, yerli Hıristiyanların hamiliğine soyunduklarını hemen her fırsatta dile getiren Rum çeteleri, dağları tamamen kontrolleri altına almışlardı. Üstelik bu çeteler Osmanlı’nın Ruslara yenilmesinin ardından bölgede beliren otorite boşluğunu da fırsat bilerek işin ucunu çapulculuğa, Türk tüccarlarının mallarını açıkça yağma etmeye dek vardırmışlardı.

Ali Rıza Efendi de bu eşkıyaların saldırılarından nasibini alacaktı. Keresteleri yakacakları tehdidiyle Ali Rıza Efendi’ye yaklaşan çeteciler istedikleri parayı almalarına karşın yağmayı sürdürüyor, ticareti engelliyorlardı. Ali Rıza Efendi, bölgede yaşayan her Türk gibi karşılaştığı eşkıyalarla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Bölgede güvenliği sağlamakla yükümlü Jandarma yetkililerinden devletin otoritesinin çok zayıfladığına dair yanıtlar alan Ali Rıza Efendi, sonunda yıldırı ve Rum çetecilerle mücadele etmekten vazgeçti. (Dural, 2008: 102-104)

Zübeyde Hanım'ın Ali Rıza Efendi'den beş çocuğu olmuştu. Ama bunlardan yalnız ikisi, Mustafa ile Makbule yaşayacaktı. Ali Rıza Efendi, göreneğe uyararak, Mustafa'nın adını doğduğu zaman kulağına fısıldamıştı. Bu, kendisinin küçükken kaza ile beşiğinden düşürüp ölümüne sebep olduğu bir kardeşinin adıydı. Mustafa Kemal'in hayatını kaleme alan Kinros, onun eğitime başlarken yaşayacağı sorunları şöyle işlemiştir:

“Ataları köle olan bir Arap dadı, Mustafa'ya bakıyor, beşiğini sallarken Bizans, Slav ve Türk melodilerinin bir karışımı olan eski Rumeli türkülerini söylüyordu. Bu türküler ömrü boyunca Mustafa'nın kulağından gitmeyecekti. Zübeyde Hanım, beş vakit namazında safu bir kadındı. Gerek kendi ailesi, gerek kocasının ailesi içinde hacılar bulunmasıyla övünürdü. Mustafa'nın da onların yolunu izlemesini, hafız, hatta hoca olmasını istiyordu. Bunun için de şimdiden mahalle mektebine gidip, dini bütün Müslüman çocukları gibi, Kur'an ilkelerine uygun bir eğitim görmeliydi. Ali Rıza Efendi'nin bu konuda oğluna bir yardımı oldu. Batıda özellikle Makedonya'ya sızmakta olan yeni düşüncelere saygı beslediği için, oğlumun Selanik'te ilk açılan ve çağdaş eğitim uygulayan bir okula, Şemsi Efendi özel okuluna gitmesi için ısrar etti. Epey tartışmadan sonra bir uzlaşmaya vardılar. Ali Rıza Efendi, karısının isteğini yerine getirmeye razı olur gibi yaptı ve Mustafa, göreneğe uygun dini törenlerle, Fatma Molla Kadın okuluna gönderildi.” (Kinros, 1994: 22)

4. SELANİK'İN BULANIK ORTAMI

İlahi ve alaylarla mahalle mektebine başlayan Mustafa babasının kurnaz bir hilesiyle fazlasıyla içini sıkıyan bu okulda fazla uzun kalmadı. Kısa süre sonra Şemsi Efendi Okulu'na yazıldı ve istediği çağdaş öğrenime bir nebze de olsa yaklaştı. (Atay, 1998: 21) Dönem Osmanlı Devleti'nin en çok önem verdiği ve genelde yönetici kadrolarını seçtiği Balkan topraklarının birer ikişer elden çıkmaya başladığı dönemdi. Bulgarlar ve Rumlar kurdukları çetelerle Balkanlar'ın en bildik oyununu oynuyorlardı. Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı her zaman kendi yanlarında olacağını sezen Rum ve Bulgar çeteleri, “*Kes-kesil sonra da Batı'yı müdahaleye çağırıp bağımsızlığımı elde et*” planını yürürlüğe sokmuşlardı. Rumeli köyleri azınlık çetelerinin vahşetinin abartılarak aktarıldığı mezalim öyküleriyle çalkalanıyordu. Batı'nın Bulgar ve Yunanlılara karşı aşırı “*hassasiyeti*” ile Türkleri nasıl değerlendirdiği en net olarak, Halid Ziya'nın “*Saray ve Ötesi*” başlıklı saray anılarını naklettiği eserinden anlaşılabilir:

“İslam olduğumuzu söyledikten sonra Türk olduğunuza dair ağzınızdan bir söz kaçırın, bir garp köylüsü sizden veba getiren bir mahluktan korkarcasına kaçacaktır; en medeni bir cemiyette en münevver bir adama da aynı şeyi söyleyin, o kaçmayacaktır, korkmayacaktır, zira medenidir, zira münevverdir, ifakat yüzünde gözlerinde bir mana bulacaksınız ki ta çocukluğundan beri edinilmiş ve ne yapılırsa silinememiş bir uzaklaşma hissinin inikasıdır.

Buna mukabil Türk topuzu altında yaşamış kavimler hep birer mazlumdur, kaşınız üzerine o topuz düştükçe yerlere serilmiş bitkinliğe karşı bir feryat kuvvetini bile bulamayarak can vermiş biçarelerdir. Türk nereden geçmişse orasını kanla yoğrulmuş bir çamur bataklığı yapmış, nereye uğramışsa orayı yakıp küllerini etrafa savurmuştur. Bunu böyle öğretmişler, bağıra bağıra bu efsaneyi asırların lisani her tarafa böyle yaymıştır; ve madem ki buna karşın ‘yalan’ diye haykıran bir ağı yoktur, demek doğrudur, demek hakikat budur!..

Bu zihniyat mazur görülmemelidir ve bütün mesuliyet kendisini müdafaa etmekten aciz kalan, ihmalinin, tembelliğinin içine gömülerek cereyanı durdurmak için elinin siperini bile uzatmaktan üşenen tarafa bırakılmalıdır.” (Uşaklıgil, 1981: 387-388).

Türklerin sürekli toprak yitirdiği yıllar aynı zamanda elde kalan son Rumeli köylerinde hızlı bir nüfus kabarılaşmasına neden oluyordu. Zira topraklarını yitiren ve ellerinde canlarından başka bir varlıkları kalmayan Türkler, kaçarak en yakın Türk köylerine sığınıyor, sığındıkları bu köyler de Türk topraklarının dışında kalacağı zamana dek burada kalma yolunu seçiyorlardı. Her zorunlu göç daha amansız ve daha kanlı hikayelerin varılan yeni köye aktarılmasına, bu köyde yeni bir korku dalgasının hissedilmesiyle sonuçlanıyordu. Aydemir, Dönemin Rumeli’sini, “O zamanki Avrupa Türkiye’sinde, yani bütün Rumeli’de olduğu gibi, bizim sınır şehrimiz Edirne’nin çevresinde de, çeteciler, komitacılar kaynaşıp duruyorlardı. Yarı haydut, yarı politikacı çeteler... Rum çeteciler, daha çok Bulgar çeteciler ve Bulgarlar...”

Bunlar zaman zaman köyleri, çiftlikleri basarlardı. Harmanları, ağılları ateşe verirdi. Dağa adam kaldırırlardı: Baskınlar, çarpışmalar olurdu. Hatta şehre kadar sokulurlardı. Hele bizim kenar mahalle, bu karışıklığın, korkunun ortasında yaşardı. Şehir zaten bir ordu merkeziydi. Bir ordugah halindeydi. Uzaktan bir duman belirir ya da bir yerden birtakım silah sesleri duyulursa mahallenin sokakları hemen boşalırdı. Biz oyunlarımızı keserdik. O saatlerde işlerden dönen ve bir bakıma sakin

görünen erkekler, gerçekte dalgın ve düşünceli olurlardı. Dar, iğri büğrü sokaklarda birbirlerine rastlaşınca, sessiz selamlaşırlar, evlerinin kapılarına varırlar, gene sessiz açılan kapılardan yavaşça evlerine girerlerdi. ... Anlatılanlara göre çeteci, her yerde ve her kıyafette görünebilirdi. Mesela birgün bir köy mescidinde sabah ezanından önce güzel sesli bir derviş Kur'an okuyordu. Cemaat sıra sıra ve başları önlerinde Kur'an'ı dinliyorlardı. Sonra müezzinin sesini duyulunca namaza duruldu. Güzel sesli derviş de Kur'an'ını kapayarak, rahlesine koydu, cemaate karıştı.

Fakat biraz sonra bu rahlenin altında bir bomba patladı. Mescit harap oldu. Ölenler, yaralananlar üst üste yığıldılar. Oysaki derviş bunların arasında yoktu. O bir çeteciydi... .. Fakat hayallerimizin çalışması uykuyla bitmezdi. Çetecilerin, komitacıların, bu dağa da rüyalarımızdaki saltanatı başlardı. Benim de rüyalarımında yangınlar alevlenirdi. Sular basar, pusular, başkanlar birbirini kovalardı. Çeteci bazen beyazlar giymiş bir melek kıyafetinde tatlı dillerle beni kucağına çağırırdı. Fakat sonra bu meleğin başında birden kocaman bir kalpak belirirdi. Omun altında kan çanağı gözlerle sert bıyıklar, sakallar birbirine karışırdı. Bazen de rüyamda kendim çeteci olurum. Belime bombalar, kamalar takardım. Yahut, kılıcımı çekerek düşmanla savaşırdım” sözleriyle tarif ediyor. (Aydemir,1999: 12-15) Bu anlatılanlar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ölüm döşeginde yattığı sıralar Rumeli insanı ve I. Dünya Savaşı'nda çarpışacak çocukların ortak hisleridir.

5. ALİ RIZA EFENDİ'NİN İŞLERİ BOZULUNCA

Bu arada, Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi'nin ticari işleri devrin bulanık ortamının da etkisiyle pek de iyi gitmiyordu. Ali Rıza Efendi son parasını tuz işine yatırmış ancak bunda da başarılı olamamış neredeyse varını yoğunu yitirmişti. Selanik şehri ise, Mustafa'nın çocukluğu, delikanlılığı ve daha sonra da gençliği üzerinde biçimlendirici bir etki yapmayı sürdürüyordu. Tepenin eteklerinde, Rum kiliselerinin çan seslerini duyabilecek 2kadar yakınında oturan Mustafa, yabancıların yaşama tarzına aşina olarak, çevresini uyanık ve ihtiyatlı bir şekilde değerlendirmesini öğrenerek büyüdü. Henüz on sekizine bile gelmemişti ki, Selanik'e trenin ilk kez girişini görmüş ve bu burnundan soluyan çelik buluşun yarattığı heyecanı paylaşmıştı. Trenin Mustafa Kemal üzerinde bıraktığı izlenim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına damgasını vuran, ünlü “Şimendifer siyaseti” ile somutlaşacak ve “Anayurt çelik ağlarla dört bir yandan örülecekti.” (Dural, 2009: 23-24)

Tam da bu sırada Ali Rıza Efendi, tuz ticaretinde hayal kırıklığına uğrayarak ruhsal bir yıkımın eşiğine gelmişti. Yeniden memurluğa dönmek talebi reddedilen Ali Rıza Efendi kendisini içkiye verdi, bağırsak veremine yakalandı ve 3 yıl süren bir hastalık döneminin ardından dünyaya veda etti. Ailenin tek başına ayakta kalması mümkün değildi. Zübeyde Hanım çareyi oğlu Mustafa ve kız kardeşi Makbule'yi yanına alarak Lankaya yakınlarında yaşayan ağabeyi Hüseyin Ağa'nın çiftliğine yerleşmek zorunda kaldı. Bu aynı zamanda Mustafa'nın çok şeyler öğrendiği Selanik'i bir süre için de olsa terk etmesi anlamına geliyordu. Ancak bu onun içindeki öğrenme ve kendisini geliştirme arzusunun sonu demek değildi. Lankaya' da altı aya yakın kalmıştı ki, bir gün Selanik'teki teyzesi Mustafa'yı yeniden okula yazdırmak üzere yanına almak istediğini ailesine duyurdu. Henüz 10 yaşındaydı. Kısa süren bir bocalamanın ardından Mustafa yanında annesi olduğu halde tekrar Selanik'e döndü. Halasının eşi Hacı Hüseyin efendi, Mustafa'yı okula yerleştirebilmek için Evrenoszade Muhsin beyden yardım istemiş, Muhsin bey de elinden gelen yardımı aileden esirgememişti. Mustafa Kemal, Devlet Başkanı olduktan sonra bile hemen her fırsatta Muhsin beye olan sevgisini ve ona bağlılığını saklamayacaktı.

Selanik pek çok diğer Balkan toprağı gibi Osmanlı'nın sınırlarının korunduğı önemli yerleşim birimlerinden biriydi. Aynı zamanda önemli bir liman ve ticaret kenti olan ve görünümüyle Osmanlı'nın viraneye dönmüş yapısından çok Avrupa şehirlerini andıran Selanik'in en dikkat çekici özelliklerden birisi de sokakları arşınlayan askerlerdi. Rumeli'ye Balkanlar'da kalan topraklara, buralardan yönetici kadrolarını seçtiğı için, son derece değer veren Osmanlı Devleti, Selanik'i de adeta bir askeri üs haline dönüştürmüştü. Üstelik baştaki Abdülhamit yönetimi, Batı bilimleriyle yetişmiş, tartışmaya alışkın eğitimli askerlerden çekindiğı için alaylı askerleri kendisini savunmak üzere başkent İstanbul'da tutarken, okullu, çağdaş eğitim almış genç subayları sürgün amacıyla, etrafından uzaklaştırmak maksadıyla Rumeli'ye yolluyordu. (Akşin: 28) Rumeli ise askerlerin taşıdığı yeni, tartışmaya açık dünya görüşü, yaşam felsefesi doğrultusunda değişiyordu. Zaten 1908 yılının Meşrutiyet ruhu da, Osmanlı toprakları içinde en çok bu topraklar tarafından kavranacaktı.

Selanik'te son derece iyi eğitimleri, modern tavırları ve çağdaş kıyım-kuşamlarıyla dikkati çeken zabıtlar, Mustafa'nın da gözünden kaçmıyordu. O güne dek bölük-pörçük, çoğı eski dönemlerin kalıntılarının tekrarından ibaret kalan bilgilerle yetiştirilmekten sıkılan Mustafa için gerek genç zabıtlarla askeri okul öğrencilerinin ihtişamı gerekse çağdaş eğitime olan

ihtiyacı yeni bir rota çizmenin gerekliliği ortaya çıkarmıştı. Tüm bunlara bir de Rumeli’de yaşanan sürekli savaş ve toprak kayıplarının insanın içinde doğurduğu duygusal ortam eklenince askeri eğitim almanın değeri daha bir anlam kazanıyordu. Mustafa’nın gözü artık askerlik mesleğine doğru kaymaya başlamıştı.

6. ASKERİ OKULA DOĞRU

Ne var ki, ana yüreği savaş ve maceralarla dolu bir askeri eğitim ve onun ardından gelecek cephelerde geçecek bir yaşam büyük risk taşıyordu. Zübeyde hanıma askeri okul seçeneği rahatlıkla kabul ettirilemeyecek gibi görünüyordu. Zübeyde hanım Mustafa’nın ya dini değerler etrafında, bu da olmazsa ticaret yönünde eğitimini sürdürmesinden yanaydı. Mustafa hiç olmazsa ticarete atılmalı ve babasının yapamadığını yaparak iyi bir tüccar olmalıydı. Ana yüreği oğlunun askeri eğitimini tamamlayamayıp, bir rütbe alamaması olasılığını da aklından çıkaramıyordu. Bu arada Mustafa, komşularının oğlu Ahmet’e öykünüyordu. Ahmet Kadri Bey isimli bir Binbaşı’nın oğluydu ve babasını izleyerek Askeri Rüştiye’ye yazılmıştı. Gizlice Ahmet’in babası Kadri beyden yardım aldı ve askeri okul sınavlarına hazırlanmaya koyuldu. Neticede giriş sınavını kazanarak 4 yıllık askeri rüştiye mektebine üçüncü sınıftan katılma olanağı buldu. Annesine oldubittiyi kabullenmeden başka seçenek bırakmamıştı.

Yine de okula yazılabilmesi için annesinin imzalı iznini alması gerekiyordu. Mustafa aklını kullanarak, annesine, babasının doğumunda ona bir kılıç armağan etmiş ve bu kılıcı, beşiğinin başucuna, duvara asmış olduğunu hatırlattı. Bunun tek bir anlamı olabilirdi: Babası, onun bir asker olmasını istemişti. Mustafa bir kahraman tavrı takınarak annesine, “*Ben asker olarak doğdum, ’asker olarak öleceğim*” dedi. (Kinros, 1994: 26)

Mustafa sonunda kalbindeki okula yani Selanik Askerî Rüştiyesine kavuşmuştu. Derslerinde başarısıyla hemen kendisini fark ettirmişti. Matematiğe ilgisi ise farklıydı. Matematik dersinde diğer arkadaşlarına fark atan Mustafa, son derece sert mizacıyla tanınan matematik hocasının dikkatini çekmişti. Bir gün matematik hocası kendisini yanına çağırarak, “*Oğlum senin de adın Mustafa benim de. Bu böyle olmaz, arada bir fark olmalı. Bundan sonra seni, ’Mustafa Kemal’ diye çağırırım*” der. Genç Mustafa bundan böyle artık Mustafa Kemal olarak çağırılacaktır. Mustafa Kemal’in matematik öğretmeninden etkilenmesi bu kadarla da sınırlı kalmadı. Bir başka gün, matematik hocası Mustafa bey, sınıftan bir müzakereci seçilmek üzere aday gösterilmesini istedi. Kendisine güvenen

kimi adaylar ortaya çıktı. Genç Mustafa hocasının mizacından çekindiğinden önce aday olarak öne çıkmaktan çekindi. Ne var ki, seçilen müzakerecinin altında kalmayı içinden sindiremeyeceğinden sonunda o da öne atıldı ve sınıfın müzakerecisi oldu. (Atay, 1980: 9) Bu olay onun liderlik özelliklerinden biriydi. Zira hayatı boyunca yapacağı gibi yine zamanında öne çıkarak, üstelik hocasından çekinmesine karşın risk alarak sınıfının liderliğini üzerine almayı bilmişti.

Mustafa Kemal askeri rüştiyesini 1898 yılında, “pekiyi”yle tamamladıktan sonra Manastır Askeri İdadisi’ne üç arkadaşıyla beraber yazıldı. Aslında ilk başlarda Mustafa Kemal’in aklında Manastır’a gitmek yoktu. Zira o İstanbul’a gitmeyi düşünüyordu. Onu, İstanbul yerine Manastır’a gidip okumaya ikna eden kişi yine bir hocası olacaktı. Rüştiye son sınıfta imtihanlara mümeyyiz olarak katılan Hasan Bey isimli kurmay subay okul dördüncüsü olan Mustafa Kemal ile özel olarak ilgilenmiş ve ona liseyi nerede okumak istediğini sormuştu. Mustafa Kemal’den “İstanbul” yanıtını alan kurmay subay yüzüne ekşiterek, Manastır’daki okula yazılması halinde daha yeterli bir eğitime kavuşacağını söylemiş, Mustafa Kemal de Manastır’a gitmeye ikna olmuştu. Bir ihtimal Hasan Bey, Abdülhamit yönetimin sıkı baskısı altında daha dar bir eğitimin verileceği İstanbul’u, bu parlak öğrencinin yetişmesi açısından yeterli görmemiş ve genç öğrenciyi merkezden uzak, daha özgürlükçü bir lise olan Manastır Askeri İdadi’sine yönlendirmişti. Burası yatılı bir askeri liseydi. Askeri İdadi onun hayatında bir dönüm noktası olacak ve Mustafa Kemal ilk kez vatan kaygısını idadide hissedecektir.

Mustafa Kemal’i vatan hakkında ciddi kaygılara iten unsur Sırp ve Bulgar çetecilerin Manastır dağlarında çetecilik faaliyetlerine hız vermeleri, köylere yönelik saldırılarını yoğunlaştırmalarıydı. 1897’de Yunan savaşı patlak verdiğinde Mustafa Kemal, henüz idadideydi. Seferberlik sebebiyle gençler, ellerinde bayraklarla davul, zurna eşliğinde cepheye gidiyorlardı. Askerliğe alınmayan çoğu bıyığı terlememiş delikanlılar cepheye gönüllü olarak katılıyorlar, Manastır sokaklarından geçen taburlar idadi öğrencilerinin heyecanını arttırıyorlardı. Mustafa Kemal, bazı arkadaşlarıyla cepheye gönüllü katılma heveslilerinin başında idi. Sonuçta yanında arkadaşları olduğu halde okuldan kaçan Mustafa Kemal, Yunan topraklarındaiken bir akşam vakti geceyi geçirebilmek için bir evin kapsını çaldı. Kapıyı açan kadın elindeki lambayı gençlerin yüzüne doğru tutunca, Mustafa Kemal’i tanıdı. Selanik’te uzun yıllar kalan ve annesi Zübeyde hanımı tanıyan Bulgar kadını bayağı uzun telkinlerin ardından Mustafa

Kemal'i kararından vazgeçirdi. O akşam maceraya atılmayarak eski komşusunun yardımıyla vardığı bu isabetli karar, liderlik kapısını Mustafa Kemal'in önünde ardına dek açacaktı. (Dural, 2008: 113-114)

Mustafa Kemal, başka bir arkadaşı sayesinde de "siyaset" ile tanıştı. Bu arkadaşı, kendisi gibi coğrafi köken itibarıyla Makedonyalı olan Ali Fethi'di. Fethi rahat, çekici bir davranışla, kıvrak ve esnek bir zekâyı kendinde birleştirmişti. Mustafa Kemal'in epey geri olduğu Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Mustafa Kemal'in Fransızca bilgisi ilerledikçe, Fethi, ona Rousseau, Voltaire, Auguste Conte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız düşünürlerinin eserleriyle tanıştırdı. Çok geçmeden iki öğrenci bu ünlü düşünürlerin, ülkelerinin sorunlarını ilgilendiren düşünceleri üzerinde heyecanlı tartışmalar yapmaya başladılar. Fransız düşünürleri, bu tarihten itibaren Mustafa Kemal'in aklından hiç çıkarmayacak, düşünürlerin kitaplarını altı çizerek okuyacak ve kuracağı yeni Türk Devleti'nin temellerini atarken, adı geçen filozofların görüşlerinden detaylı biçimde yararlanacaktı.

7. HARP OKULU VE HÜRRİYET FİKRİYLE TANIŞMA

Mustafa Kemal Askeri İdadi'yi bitirdikten sonra 13 Mart 1899'da İstanbul Harbiye Okulu'nun Piyade sınıfına girmeye hak kazandı. Matematik hala sevdiği derslerin başında geliyordu. Fırsat buldukça arkadaşlarıyla hatiplik üzerine yarışır, adeta ileride üstleneceği liderlik görevinin pratiğini yapardı. Sultan Abdülhamit döneminin zor şartları altında Namık Kemal ve Şinasi gibi vatan-millet konusuna kafa yoran aydınların çalışmalarını okuyan Mustafa Kemal, sosyal ortamlara da alışmaya başlamıştı. Olympos, Kristal, Yonyo gibi gazinolara giden Mustafa Kemal, bir yandan bu eğlence mekânlarında dönemin sosyal hayatıyla aşina olurken diğer yandan da ülkenin üzerinde dolaşan kara bulutlar hakkında yakın dostlarıyla sabahlara kadar tartışmalar yapardı. Harp Okulu'nun son sınıfındayken arkadaşlarıyla el yazısı ile gizli bir dergi çıkaran Mustafa Kemal, kurmay sınıflarında da aynı dergiyi yayımlamayı sürdürdü. Sarayın casuslarından birisi tarafından açığa çıkarılan dergi sonunda saraya jurnallenmişti. Saraya çağırılıp bilgisine başvurulmuş okul müdürü böyle bir dergiden haberdar olmadığını söylediğinden Mustafa Kemal ve arkadaşları bu olaydan ceza almadan kurtulmuşlardı. Nitekim gizli bir odada Mustafa Kemal ve arkadaşlarını dergi üzerinde çalışırken yakalayan okul müdürü bir kez daha onları kurtaracak ve olayı saraya bildirmek yerine genç öğrencilerine nasihat vermekle işi kapatacaktı. (Atay, 1998: 30)

Harp Okulu döneminde artık ülkede adlarının bile anılması yasak sayılan yazar ve şairlerinin eserlerini gizliden gizliye okuyan Mustafa Kemal, tıpkı zamanın diğer aydınları gibi, manasını bilmeseydi de Fransız Devrimi ve bu devrimin kazanımlarıyla gündeme gelen, “*Hürriyet, adalet, eşitlik, özgürlük*” gibi fikirlerin hayranı oldu. Artık Fransızca gazeteleri okuyabiliyordu. Manastır’da Fethi’nin tanıtmış olduğu Fransız yazarlarını da şimdi daha iyi anlayarak ve daha derinine inerek inceleyebiliyordu. Siyaset dünyasının daha eşliğinde sayılırdı. Zihni, henüz tam olarak kavrayamadığı bir sürü duygu ve düşünce ile uğraşmaktaydı. Mustafa Kemal, Harbiye okulundaki sınavlarını başarıyla tamamlayarak teğmen sıfatıyla 1902 yılında Kurmay Okulu’na girdi. Siyasete iyiden iyiye ısınan Mustafa Kemal’in memleketin kötü yönetildiğinden bir kuşkusu kalmamıştı.

Mustafa Kemal, bir zamanlar matematik ve şiire karşı duyduğu hevesle şimdi kendini siyaset ve tarih konusuna vermişti. Napolyon üzerine ne buluyorsa okuyor ve onu çok beğeniyordu. John Stuart Mill’i okuyordu. Çağın “*halkçı*” düşüncelerine kapılmaktan, o da kendini alamamıştı. Üstelik padişah ve rejimini de okuduklarının etkisinde kalarak serbestçe tenkit ediyor fakat siyasi düşünceleri sebebiyle kendisini askerlikten alıkoyacak bir cezaya çarptırılmış bulmaktan da şiddetle kaçınıyordu. Onu gayet yakından tanıyan sınıf arkadaşları ve eski Genel Kurmay Başkanları’ndan Asım Gündüz, Mustafa Kemal’in Harpokulu yılları ve arkadaşları arasından nasıl bir lider olarak yavaş yavaş sivrilmeye başladığını hakkında şunları söylüyor: “*Mustafa Kemal okuldayken Fransızcası’ni ilerletmek için bir yabancı hanımdan ders alırdı. Sonra Paris’teki Hürriyetçilerin gazeteleri ile, Fransızca gazeteler getirir, kapalı gizli bir odada bizlere anlatırdı. Namık Kemal’in ‘Vaveylası’ ile Hürriyet Kasidesi’ni ben ondan dinlemiştim.*”

1904 yılının Aralık ayında Harp Akademisi’ni bitiren Mustafa Kemal, okulunu üstün derece ve beşincilikle tamamlamıştı. O artık bir kurmay yüzbaşıydı. Okulu bitirdikten sonra arkadaşlarıyla vedalaşması anında onlara lider bir öğrenci olarak nasihatler veren Mustafa Kemal, yanlarında pişecekleri Osmanlı paşalarından askerlik sanatı hakkında pratik bilgiler edineceklerini ama bu paşaların zayıf yanlarından kendilerini uzak tutmaları gerektiğini belirtmişti. Zira genç ve çağdaş eğitim almış subayların mutlaka örgütçülüklerini kullanarak ülkeyi içine düştüğü durumdan kurtarabilmek için teşkilatlanmaları gerekiyordu. Kelimenin tam anlamıyla bir lider olduğu belli olan Mustafa Kemal, teşkilatlanma merkezini de

belirlemişti: Makedonya. O zamanlar tek düşü bir an evvel Selanik'e gönderilmesiydi.

Arkadaşıyla beraber, komşu Ermeni evinde bir oda kiralamıştı. Siyasal eylemlerini orada sürdürüyorlardı. Aslında bu, dertleşmekten ve âdet olduğu üzere Sultan'ı kötüleyip, "yasak" kitapları okumaktan ileri geçmiyordu. Aralarında Harbiye'den kovulmuş ve yanlarında barındırdıkları Fethi adlı bir genç vardı. Bu genç, bunları Saray'a jurnal etti ve sonra düzmece bir mektupla yakındaki kahvelerden birine çağırıp orada yakalattı. Mustafa Kemal anılarında ilk siyasal ihanetine yanlarında barındırdıkları, evlerini açtıkları Fethi sayesinde uğradığını defalarca zikretmiştir. Ancak çekisi sadece tutuklanmakla sınırlı kalmamıştı. Ali Fuat diplomatça tavır takınarak sorguda hırpalanmaktan kurtulduğu halde, dobra çıkışları sayesinde Mustafa Kemal'in şansı yaver gitmemiş ve Sultan Abdülhamit'in adamlarınca bir hayli hırpalanmıştı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları birkaç ay hapiste kaldılar. Bu arada onlara her daim yardımcı olan okul müdürü, işlenen suçun gençlik yanlışından ileri geçmediğini savunarak, öğrencilere yumuşak davranılmasını istiyordu. Sonunda genç subaylar başkentten uzakta görev yapmak koşuluyla serbest bırakıldılar. İkinci ve Üçüncü Ordulara atanmaları kararlaştırıldı. İkinci Ordu'nun merkezi Edirne, Üçüncü Ordu'nun ki ise Selanik'ti. Ne var ki, Mustafa Kemal ve Ali Fuat 4. ve 5. Ordu'ya tayin edileceklerdi. Mustafa Kemal'in kaderine merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu düşmüştü. Subayların birçoğu "Kolay kolay dönemeyecekleri" yerlere sürülmüşlerdi. Mustafa, kaderine razıydı. "Pekâlâ," dedi. "Biz bu çöle gider ve orada yeni bir devlet kurarız." Hemen vapurla yola çıktılar ve iki ay kadar sonra Beyrut limanına vardılar. (Kinros, 1994: 37)

8. ÖZGÜRLÜKÇÜ HAREKETLER

Burada daha fazla ilerlemeden Mustafa Kemal ve dönemin subay kadrolarını yakından etkileyen özgürlükçü hareketler konusuna eğilmek yararlı olacak. Osmanlı İmparatorluğu çalkalanırken, "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" sorusuna yanıt aradıkları dönemde ortaya atılan fikirlerle başlayan özgürlük arayışları başta Rumeli olmak üzere, ülkenin bütün aydınlarını etkisi altına almıştı. 1865'te Belgrad Ormanı'nda piknik yapan 6 genç özgürlükçü, İttifak-ı Hamiyet adlı gizli derneği kurdular. Mehmet ve Namık Kemal beylerin başını çektiği bu ekibin ortak amaçları Ali ve Fuat Paşalar'ın güttükleri siyasete karşı çıkmaktı. İktidardaki paşaların Batılı devletler karşısındaki tutumlarını fazlasıyla tavizkar bulan gençler,

Osmanlı'nın egemenliğinin korunamayıp, dağılışın eşiğine gelmesini eleştiriyorlardı. Namık Kemal ve arkadaşlarınınca izlenmesi gereken siyaset halka demokratik haklar tanınmasıydı. Müslüman olmayan halkın da siyasal haklar tanınca ülkeye bağlı kalacaklarını uman bu gençler, halka siyasal kaderini tayin hakkı bırakılmasını istiyorlardı.

Tanzimat paşalarının baskıları altında bunalan halkın kurtuluşunu hedefleyen örgüt üyeleri, 1867'de Fuat Paşa'ya güttüğü husumet sebebiyle Fransızca mektuplar yayınlayan Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın, "*Genç Türkiye Partisi*"nin temsilcisi olduğunu açıklaması ve bu ismin Avrupa'da son derece benimsemesiyle, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" ismini benimsediler. Böylelikle I. Jön Türk Hareketi ismine kavuşmuş oldu. Bilindiği gibi bu cemiyet Namık Kemal'in "*İttihat-ı Anasır*"- unsurların kardeşliği fikrini benimsemiş ve yaymaya çalışmışlardı.

Osmanlı devletinde 1877 yılında Sultan Hamit'in Mithat Paşa'yı sürmesiyle başlayan baskı hareketi giderek ağırlaşıyordu. Baskı döneminin önemli nedenlerinin başında cinnet geçirerek tahttan indirilen V. Murat'ı tekrar sultan yapmak amacıyla gerçekleştirilen iki komplo girişimi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ali Suavi önderliğinde yaşanan "*Çırağan vakası*" diğeri ise Cleanthi Scalieri - Aziz Bey komitesinin komplo girişimidir. Bu iki girişimin ardında İngiliz desteği ve mason teşviki bulunduğu ileri sürülmektedir. Sultan Abdülhamit'in kurduğu polis devletinin uygulamalarıyla önce basın ve toplantı hakları kaldırıldı sonra ise diğer özgürlükler önemli oranda kısıtlandı. Sultan, özel hafiyeleri, mahkeme sistemi ve jurnallığe yaptığı teşvikle muhalefetin önünü kapatıp, yurt sathında terör estirdi. Söz konusu uygulamaların Yeni Osmanlılar'ın başlattığı hürriyetçi akımın yeniden canlanmasına uzun vadede kaynaklık ettiği öne sürülür. Bu arada Osmanlı'nın başı dışarıda da rahat değildir. 1881'de Fransa Tunus'u korumasına almış, ondan geri kalmayan İngiltere ise Mısır'ı işgal etmişti. Berlin Kongresi'nde "*özerk*" il haline getirilen Doğu Rumeli, 1885'te isyan bayrağını açmıştı. Aynı yıl Doğu Rumeli Bulgaristan ile birleşmişti. (Akşin: 26)

9. İTTİHAT TERAKKİ: ÖRGÜTSEL DÜZEN/ TEMEL AMAÇLAR

1889 yılında sultanın baskılarına karşı Askeri Tıbbiye'de kurulan gizli örgütün adı İttihat-ı Osmani'dir. Örgütün kurucuları İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali isimlerinden oluşmaktaydı. Bu derneğin en önemli özelliği ise Fransız Devrimi'nin 100.

yıldönümünde kurulmasıydı. (Tunaya, 1952: 104) Örgütün amacı Osmanlı devletinin maddi koşullarını Fransa, İngiltere, Almanya gibi büyük Batı devletlerinin koşullarına yaklaştırmaktı. İttihat-ı Osmani Askeri Tıbbiye'den sonra çeşitli yüksek okullarda hızlı bir yayılım gösterdi. Dernek, İtalyan ihtilalci-mason Carbonari locasından esinlenmişti ve hücreler halinde örgütleniyordu. Özellikle yüksekokul öğrencileri ve yöneticilerin bu gizli muhalefet oluşumuna sıcak bakmaları için yeterli neden mevcuttu. Osmanlı topraklarının hızla erimesi, uygulanan baskı düzeni buna en somut örneklerdi.

İttihat-ı Osmani örgütünün adı tam bilinmemekle birlikte 1889-1895 yılları arasındaki bir tarihte değişmişti. Örgüt, "*Osmanlı İttihat ve Terakki*" cemiyeti ismini almıştı. Bunda pozitivizme bağlanan ve örgütün Paris Şube Başkanı olan Ahmet Rıza'nın rolü hayli önemlidir. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'den etkilenen Ahmet Rıza, Comte'un temel düsturu olan, "*İntizam ve Terakki*" sözlerini, "*İttihat ve Terakki*" olarak uyarlayarak ve bunu örgütün diğer üyelerine de benimseterek, kurulan cemiyete isim babalığı yapmış oldu. İttihatçılar "*düzen*" anlamına gelen İntizam'ın yerine "*Birlik*" manasını taşıyan "*İttihat*" kelimesini geçirerek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ilişkin kaygılarını açıkça ifade etmiş oldular.

Önceleri bir fikir akımı olarak varlık gösteren İttihat ve Terakki'yi tetikleyerek tarih sahnesinde güçlü bir aktör haline getiren şey Ermeni Olayları'dır. Rusya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ermenilerini devlete karşı ayaklandırmak amacıyla her yolu denedi. Ayestefanos Antlaşması'na Ermenilerden yana bir madde koyduran Rusya, kendisini Ermeni azınlığın hamisi haline getirdi. Ayestefanos'u geçersiz kılan İngiltere, Kıbrıs'ı elde edecek ancak o da Hıristiyanlar'dan yana Osmanlı içişlerine karışma hakkına uzanıyordu. Bunu izleyen günlerde imzalanan Berlin Antlaşması'nda ise Ermenilerin yoğun yaşadıkları bölgelerde reforma gidilmesi, reform sonuçlarının sıklıkla devletlere bildiri ve uygulamalara "*nezaret*" etmeleri karara bağlanıyordu.

Bu arada 1887 senesinde kurulan Hınçak cemiyetini, 1890'da Taşnak Sütyun örgütü izleyecekti. Her iki örgütün amacı da ihtilal başlatarak, Ermeniler'i bağımsızlığa ulaştırmaktı. Örgütlerin hedefi, Balkanlar'daki genel siyaseti izleyip, Avrupa'yı müdahaleye zorlamaktı. 1889'dan itibaren Ermeni olayları Osmanlı'yı sarsmaya başladı. Musa Bey Vakası, Erzurum Olayı, Kumkapı gösterisi, Merzifon, Kayseri, Yozgat girişimleri birbiri ardına patlak verdi. Ancak olayları tırmandıran aslı gelişme 1894'te yaşandı. İngiltere Van Konsolosunun temaslarından güç alan Ermeni ayrılıkçılar,

Sasun kasabasında kanlı bir isyan başlattılar. Osmanlı devletinin isyana aynı sertlikle cevap vermesinin ardından devreye giren Batılı güçler sultanı yeni bir ıslahata zorladılar. Abdülhamit'in ıslahata yanaşmaması üzerine harekete geçen Ermeniler 30 Eylül 1895'te Babıali'ye doğru yürüyüşe geçtiler. 3 gün süren karışıklıklar sırasında pek çok Ermeni ayrılıkçı halk tarafından öldürüldü. Ne var ki, olaylardan sonra sultan Hamit, geniş kapsamlı ıslahat programı ilan etmekten başka çare bulamadı. (Akşin, 2004: 39-41)

İşte Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının da katılacakları ancak kısa süre sonra yönetimiyle ters düşecekleri İttihat ve Terakki Ermeni olaylarına tepki olarak ilk siyasal eylemlerini gerçekleştirdi. İbrahim Temo, bu eylemler hakkında, "*İlk kez iki bildirme hazırlanarak, duvarlara yapıştırıldı. Burada Ermenilerin, 'Küstahane hareketleri'ne teessüf edilmekle beraber, bu davranışların, 'zulüm-istibdat ve idaresizlikten' ileri geldiği belirtiliyor ve halk Ermeniler'i terbiyeye çalışacağına, devlet kapılarını Babıali, Şeyhülislamlık, Yıldız müstebitlerinin başına yıkmaya çağırılıyordu*" (Temo, 1939) der. Bu eylemden sonra İttihat ve Terakki özellikle Harbiye ve Mülkiye mensupları arasında hızla güçlenen ve ülke yönetimine damgasını vuracaktır.

Örgütün ilk işleyiş tüzüğünün 1895 yılında yayımlandığı kaydedilmektedir. 39 maddeli bu tüzükte, hükümetin adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını hiçe sayan uygulamaları şiddetle yerilerek, Osmanlı'yı ilerlemekten alıkoyan zihniyetin bu hükümetin ürünü olduğu iddia edilmekteydi. İslam ve Hıristiyan uyrukları harekete geçirmek için kurulan örgütün, "*Kadın ve erkek bilcümle Osmanlılar'dan*" olduğu bildiriliyordu. Bu madde önemliydi zira Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir örgüt kapısını sadece erkeklere değil kadınlara da ortak üyelik şartları içinde açıyordu. İttihat ve Terakki'nin özgürlükçü fikirlerinden ilham alan Mustafa Kemal de, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın-erkek ayrımını ortadan kaldıracaktır. Böylelikle yüzyıllar boyunca "*ümmet inancı*" içinde yaşayan kadınlı-erkekli tüm uyruklar, "*millet bilincine*" ererek Türk ulusunu oluşturacak, Mustafa Kemal de yaptığı reformlarla bu genç ulus-devleti adeta bir toplum mühendisi gibi şekillendirecektir.

10. İTTİHAT TERAKKİ KADROLARI

Bu noktada Mustafa Kemal'den Enver Paşa'ya, İttihatçı kadroların ortak özelliklerine değinmek çok hayati bir sorundur. Yukarıda cemiyet kadrolarının esas olarak Harbiye ve Mülkiye kökenli olduklarına değinilmişti. Ancak cemiyet sadece belli bir okul geleneğinden gelmek

bilinci çerçevesinde açıklanamaz. Zira Osmanlı devletinin toprak kayıplarıyla sarsıldığı bir süreçte, “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*” sorusuyla meşgul olan kadrolar, ister istemez çevrelerindeki gelişmeleri izliyor, dışarıdaki modeller karşısında kendi devletlerinin niçin sürekli geriye gittiğini gözlemlemeye çalışıyorlardı. Devletin yeniden yapılandırılması çerçevesinde Fransa’yı örnek alan Osmanlı Devleti gibi, dönemin genç aydınları da Fransız Devrimleri’nin heyecanıyla sarsılıyorlardı. Gerçi çoğunun, bu devrimin başat sloganları olan, “*özgürlük, adalet, kardeşlik, hürriyet*” sloganları hakkında kafaları karışık da olsa, Osmanlı’nın tepeden tırnağa yenmesi hususunda ortak bir beklenti mevcuttu. Pekâlâ, bu kadroların paylaştıkları diğer ortak noktalar nelerdi? Bu sorunun yanıtı yine tarihçi Sina Akşin’in aşağıdaki açıklamalarında bulunabilir:

“Özgürlükçü akımın tipik kadrosunu 1906’da Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nde bulabiliriz. Bu cemiyetin kurucularına ve ondan sonra cemiyete katılanlara bir göz atarsak, bu kadroların büyük çoğunlukla a) Türklerden, b) Gençlerden, c) Yönetici sınıfı mensuplarından, ç) Mekteplilerden, d) Burjuva zihniyetlilerden oluştuğunu ve genellikle bu beş niteliğin kişilerde bir arada bulunduğunu görürüz. Bu nitelikleri gözden geçirirsek, 1889’da kurulan İttihat-ı Osmani örgütünün Askeri Tıbbiye’deki müslüman gençlerce kurulduğunu görürüz, fakat hiç değilse kurucular arasında Türkler’in çoğunlukta oldukları söylenemez. Hele yurt dışındaki Jön Türkler’in arasında müslüman olmayanların da bulunduğu göze çarpmaktadır. Hatırlanacağı üzere, Ahmet Rıza’nın Meşveret’i hiçbir müslüman olmayan Halil Ganem, Aristidi Paşa, Albert Fua ile kurarak, sanki mükemmel bir Osmanlılık örneği vermeye özen göstermişti. Sabahattin dahi Muzurus Cidis ile çalışmıştı. Ne var ki, Ahmet Rızacı kanat, ... 2.6.1906 günlü mektupta, müslüman olmayan bir Osmanlıyı cemiyete almanın ancak ‘Bazı şartlar dahilinde’ olacağını belirtmiş ve amacı daha da seçik bir biçimde belirtmek için, cemiyetin ‘Halis bir Türk cemiyeti’ olduğunu eklemiştir. Aşağıda da görüleceği üzere, İttihat ve Terakki bu yöndeki gelişmesini sürdürmüş ve Türklüğün koruyucusu ve temsilcisi bir örgüt niteliğini muhafaza etmiştir.

...Nitekim İttihat ve Terakki’nin iktidar olmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti’nde Türklerin denetindeki kapitalist gelişmenin gözle görülür bir biçimde ortaya çıkması, İttihat ve Terakki’nin Osmanlı ve İslamcı sözlerine rağmen uygulamada düpedüz Türk ulusçuluğu davasını benimsemesi, sözünü ettiğimiz burjuva zihniyetinin ürünleridir. ...19. yüzyılda Osmanlı özgürlükçü akımlarının burjuvalığı, her şeyden önce, ideolojik bir olaydır. İlk planda

mekteplerden edinilen, azınlık ve Avrupa burjuvalarının yaşam üslupları karşısında tahrik olunan ve amacı Devleti düşkün durumdan kurtarmak olan bir ideoloji söz konusudur.” (Akşin, 1998: 108-113)

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan gerilime “*merkez-çevre*” bağlamında yaklaşan Mardin ise, sultanın da özgürlükçü kadroların da modernleşmeyi istediklerini ancak sultanın “*ürkek modernleşmesi*”ne karşın genç mülkiye ve Harbiyeliler'in daha radikal bir modernleşmeden yana olduklarını kaydeder. Sultana eleştiriler yöneten reformcuların, sultanı yanına hep kapıkullarını toplamasından dolayı sıcak bakmadıklarına değinerek, Akşin'in görüşlerini doğrulayan Şerif Mardin, reformcuların Osmanlı düzenini aşarak, modern bir devlet kurma konusunda sabırsızlandıklarını belirtir. (Mardin, 1994: 57) Mardin, Jön Türkler'in düşüncelerini Batı'yı güçlülükle bir tutarak temellendirdiklerini ileri sürerken, bu dönemdeki hakim zihniyetin bütünü anlamaktan ziyade Batı'dan beğenilen parçaların çekilip alınması şeklinde yapılandığını savunur. (Mardin, 1995: 16-17)

Türk tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin, “*Osmanlı'dan bir kopuş mu yoksa süreklilik mi*” olduğu sorusu zihinleri sürekli rahatsız eder. Aslına bakılırsa sorunun cevabı hem karmaşık hem de basittir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan ne tamamlı bir kopuş, ne de yeknesak bir sürekliliktir. Yani Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan devraldığı kurumlar ve zihniyet bileşkesi itibariyle bir sürekliliktir. Ancak yapılan köklü devrimler, dönüşümlerle aynı zamanda da bir koğuşa tekabül eder. O yüzden her iki düşünceden birine saplanıp ötekisini inkar etmek Türk tarihini boşluklarla okumak anlamına gelir. Bu kopuş- süreklilik meselesinin deyim yerindeyse, “*turnusol kağıdı*” Jön Türkler dönemidir.

Tarihçi Taner Timur ise 19. yüzyılın sonlarına dek “*ulusallık*” kavramı ile karşılaşmayan Osmanlı yönetici zümresinin gelişmeleri yanlış okuduğuna inanır. Osmanlı'da “*ulusal burjuvazi*”nin değil, “*müslüman burjuvazi*”nin eksikliğini çekildiğini öne süren Timur, ülkede kapitalizmin ilk şartlarından olan Hristiyan ve Yahudi burjuvazisinin mevcut olduğuna dikkati çeker. Timur, ana dili Türkçe olan azınlık mensuplarının, “*millet sistemi*” ndeki aksaklıklar sebebiyle bir türlü Müslüman - Türkler ile bütünleştirilemediğini vurgulayarak, Osmanlı yönetici kadrolarını suçlar. (Timur, 2000: 223) Özgürlükçü kadroların sınıfsal analizine de giren Timur, orta sınıf mensubu subay ve memur aileleriyle, giderek çıkarları sarayın öngörülerıyla çakışmayan halk tabanının birleşerek belli bir kadroyu oluşturduklarını söyler. Milliyetçilik ve Batıcılığın iki ideoloji halinde böyle

ortaya çıkıp yaşam şansına ulaştığına değinen Timur, her iki ideolojinin yan yana ve zaman zaman İslamcılıkla da bütünleşerek yaşadıklarını belirtir. Üç ideolojiden zamanla güçlenip gelişmelere damgasını vuranın milliyetçilik olduğuna işaret eden Taner Timur, Batı'da Batıcılık ismi altında bir ideolojinin bulunmadığını sözlerine ekler. Batı'nın teknik ve askeri zaferlerini, "*sosyoekonomik boyut*" biçiminde tanımlayan Timur, Osmanlı'da bu kazanımları Aydınlanma istencine damgasını vuran felsefi, bilimsel ve kültürel zeminlere taşıyabilecek bir entelektüel kadronun yetişemediğini kaydeder. (Timur:226)

Belki yukarıdaki alıntılar ve bölümün bazılarına uzunluğu garip gelecektir ama başta Mustafa Kemal olmak üzere bir dönemin yönetici kadrolarının temel özelliklerini, ortak bileşenlerini tanımak da hayatidir. Kimine göre hiç İttihatçı olmayan, kimine göre çok az bir süre İttihatçı kalan, kimisine göre ise İttihat ve Terakki içinde baştaki Enver-Talat-Cemal üçgeni karşısında partinin sol muhalefetini oluşturan Mustafa Kemal ve arkadaşları, kim ne derse desin her beş özellikten de fazlasıyla nasiplerini almışlardı.

11. SONUÇ: JÖN TÜRK DEVRİMİ'NDEN CUMHURİYET'E

Mustafa Kemal, hep sürgün yeri olarak gördüğü Şam'da bir müddet daha kalacaktı. Bir kez gizli yollardan Selanik'e gidip gelmesi az kalsın kendisine çok pahalıya mal olacaktı. Bu kez biraz daha akıllanmıştı. Problem çıkarmadan, zamanı gelince gözünde tuttuğu topraklara kavuşacağı günü beklemeye başladı. Nitekim bu bekleyiş çok da uzun sürmedi. Stajlarını tamamlayıp 25 Haziran 1907'de kolağası olan Mustafa Kemal'in, iki gün sonra 3. Orduya tayini çıkmıştı. Yalnız bir sorun vardı. Ordunun merkezi Manastır'da idi ve o Selanik'te kalmayı arzuluyordu. Selanik'teki müşirliğe giden Mustafa Kemal, müşirlik alayında daha faydalı olacağını ileri sürerek, bir alayın örnek teftişinde bulundu. Teftiş sırasında dikkatleri üzerine çekti ve Selanik'te alıkonuldu. Kendisine ayrıca Selanik-Üsküp demiryollarının müfettişliği de bırakılmıştı.

Mustafa Kemal'in gözü yükseklerdeydi ve kıyıya köşeye atılmak istemiyordu. Büyük ihtimalle Selanik'te kalarak muhalefetin dizginlerini eline geçirmeyi hedefliyordu. Dünyanın diğer önemli liderleri gibi o da hep daha fazlasını arzuluyor, elindekiyle yetinmiyor ve bitmek tükenmek bilmeyen hırsıyla parlıyordu. Ne yazık ki, o günler onun günleri değildi. İttihat ve Terakki'nin askeri kanat lideri "*Hürriyet kahramanı*" unvanını almış, diğer tüm komutanlardan daha üstte tutulmaya başlanmıştı. Enver ile

karakterleri taban tabana zıt olan Mustafa Kemal, Enver'in bulunduğu toplantılarda sönük kalıyor, adeta bir dekor olmaktan ileriye geçemiyordu. Fakat bu durum değişecekti. Aslında o İttihat ve Terakki içinde pek fazla sivrilmediği dönemlerde bile yüksek ülküler peşinde koşmaktan geri duracak bir kişi değildi. Nitekim durmuyordu. Askerlik yılları sırasında iyiden iyiye gelenek haline getirdiği akşam sofralarında sıkça arkadaşlarıyla tartışmaya girer, ülke sorunları hakkında fikir yürütür ve İttihat Terakki yönetimini eleştirir, bu kadronun eninde sonunda başını sert kayaya vuracağını sezinlediğini söylerdi.

Ülkede işlerin dirlik ve düzene kavuşturulamaması veya atılan adımların sonuçlarını yavaş göstermesi sebebiyle halkın kimi kesimlerinde hissedilen rahatsızlık cemiyetin eleştirilmesini gündeme getirmişti. Kendi programını, "*Türklerin programı*" olarak sunan ve buna da gerçekten inanan cemiyetin ise eleştiriye tahammülü kalmamıştı. Cemiyete yönelen her uyarı cemiyet liderliğince Türklüğe yönelik bir isyan girişimi sayılıyor, sorumlular şedit cezalar ve gayri kanuni uygulamalarla karşılaşıyorlardı. Gidişat Mustafa Kemal'in hoşuna gitmiyor, genç subay yönetimi seri dille suçluyordu. Üstelik artık cemiyet halkı kazanmaktan ziyade eldeki toprakları kaptırmamak peşine düşmüştü. Bu belki de anlaşılabilir birşeydi ama İttihat ve Terakki, Bulgaristan'ı tanımamak, dış politikada anlaşılmaz kararlar vermek yolundaydı. Orduda ast-üst ilişkileri birbirine geçmiş, yüzbaşılar albayları tanımazlıktan gelmeye başlamışlardı. Bu duruma ihtilalin liderlerinden Talat Bey bile şaşar hale gelmişti. Mustafa Kemal, ordunun politikaya bulaştırılmasına şiddetle karşı çıkıyor ve askerlerin askerlikte, politikacıların politikayla ilgilenmeleri gerektiğini savunuyordu. Herkesin işiyle uğraşması ve ülke yönetiminde başıbozukluğa izin verilmemesi bir liderin üzerinde en çok kafa yorması icap eden meselelerindendi ve Mustafa Kemal bu gerçeğin bilincine henüz çok genç bir subayken varmıştı. Her fırsatta, ordunun politikadan çekilmesini salık veren Mustafa Kemal aynı gerçeği Bingazi delegesi olarak katıldığı 1909 İttihat Terakki Kongresi'nde dile getirecek ve arkadaşlarından bir hayli tepki çekecektir. (ATAY:54)

İttihat Terakki, iktidarda zorbalasıp halkın gözünde küçüldükçe ve savaşta alınan yenilgiler ve hızlı yıkımın etkisiyle Enver yurtdışına kaçacak, doğru zamanda doğru yerde bulunan, üstelik parlak zaferleriyle İstanbul'u işgalden kurtaran Mustafa Kemal, halkın tek umudu haline gelecekti. İşte bir liderlik özelliği daha: Sabretmeyi bilmek ve başarmak. Başarıyla liderliğini tanıtlamak, yeni başarılarla onu en güç anlarda dahi yeniden kazanmak. Mustafa Kemal bunu yapacaktı.

Bu bağlamda, Jön Türk dönemi Mustafa Kemal'in liderliği ile yakından ilişkilidir. Zira Mustafa Kemal, cemiyetin zaman zaman çılgınca politikalarına karşı çıkararak, sesini yükseltecek ve giderek cemiyet içindeki muhalefetin başını çeker bir konuma yükselecektir. Ama dönemin Mustafa Kemal'in liderliğine yansıyan asıl mühim tarafı, Atatürk'ün Jön Türkler'den kalan ekonomik-sosyal-kültürel tabloyla, Kurtuluş Savaşı sonrasında baş etmek mecburiyetinde kalacak olmasıdır. 1908-1918 döneminin olanca sefaleti ve geriliği Mustafa Kemal'e miras kalacak ve büyük önder ömrünün kalan kısmını kendini içinde bulduğu bu kısır döngüyü tersine çevirmek için harcayacaktır.

KAYNAKLAR

- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj, Ankara 2004.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge, Ankara 1998.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bates, İstanbul 1998.
- Atay, Falih Rıfki, *Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi?*, Bates, İstanbul 1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Sıvyı Arayan Adam*, Remzi, İstanbul 1999
- Dural, A. Baran, *O'nun Hikayesi: Yeni Başlayanlar İçin Atatürk*, Yeni Yüzyıl, İstanbul 2008.
- Dural, A. Baran, *Atatürk'ün Liderlik Sırları*, Yeni Yüzyıl, İstanbul 2008.
- Kinros, *Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın, İstanbul 1994.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim, İstanbul 1995.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim, İstanbul 1994.
- Temo, İbrahim, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü*, Mecidiye, Romanya 1939.
- Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge, Ankara 2000.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İnkılap ve Aka, İstanbul 1981.